Kam Alkış ve Kargışlarında Su Kültünün Karakteristiği

Mehtap MÜÇÜK KOTAN*

ÖZ

Yaşamış olduğu çevreyi; hayatı devam ettirme noktasında temel unsurlardan biri olarak kabul eden Türkler, doğadaki her varlığın bir ruhu olduğuna inanmış ve bunlara kutsiyet atfetmişlerdir. İnsanın doğayı anlamlandırma çabası doğadaki toprak, hava, ateş ve su gibi dört ana ögenin anlamlı kılınmasını sağlamıştır. Bu dört unsurdan biri olan su etrafında çeşitli uygulamalar ortaya çıkmıştır. Türk kültürünün en eski temel kültlerinden biri olan su, yaratılış mitlerinden itibaren türlü görünümleriyle dikkat çekmekte ve pek çok ritüelde yer almaktadır. Kutsama, cezalandırma, şifa, korunma, arındırma gibi olgularda suya değişik anlamlar yüklenmiştir. Böylelikle Türk toplum hayatında suya karşı saygı, korku, umut gibi farklı duygular oluşmuş ve davranışlar gelişmiştir. Türk toplumlarında ortak bir simgeyi barındıran su yaşamın sürdürülmesinde aslî unsurlardan biri şeklinde belirmektedir. Su, insanlar için zaman zaman farklı amaçlara hizmet etmiştir. Bazen doğuşu bazen ölümü bazen ise var oluşu simgelemiş olan suyla birey ve toplum böylece farklı şekiller ve bağlamlarda çeşitli biçimlerde iletişim kurmuşlardır. Suyun kutsal olma özelliğinden dolayı onu kirletmek yasaklanmıştır. Bu eylemi yapanların ise su iyeleri tarafından cezalandırılacağına inanılmıştır. Türk dünyasında ortak bir kült olarak ortaya çıkan su gündelik hayatta farklı etkiler uyandırmıştır. Su kültü hem bolluk bereket gibi nitelikleriyle hem de hastalık verme gibi özellikleriyle ön plana çıkmıştır. Bu yüzden su iyesini kızdırmamak ve onu memnun etmek gerekmiştir. Aksi durumda farklı sonuçlara neden olacağı düşünülmüştür. Bu suyun hem kutsal olma özelliğini göstermekte hem de her ne kadar başlangıçta bir kaos içerisinde yer alsa da aslında kaostan kozmosa giden bir düzeni sağladığı görülmektedir. Farklı anlatılar suyla ilgili çeşitli inançlara kaynaklık etmiştir. Tanrı'ya yakın olmak isteyen insan, su kültüne tanrısallık atfetmiştir. Sonrasında bu kült Tanrı'yla insan arasında bir araç görevi üstlenmiştir. Su anlatılarda hem kutsiyet ve tanrısallık

* Dr. Öğr. Üyesi, Kafkas Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Halk Bilim Bölümü, Kars/TÜRKİYE. E-posta: mehtapmucuk@kafkas.edu.tr. ORCID: 0000-0002- 7315-2588.
DOI: 10.32704/erdem.2025.88.101
Makale Gönderim Tarihi: 14.10.2024 - Makale Kabul Tarihi: 10.03.2025 (Araştırma Mk.)

hem de yok edici ve cezalandırıcı gibi nitelikler taşımaktadır. Her iki yönüyle bir bütünlük içerisinde çeşitli uygulamalarla toplum hayatına ve insan davranışlarına yön vermiştir. Toplum hayatının en önemli ögelerinden biri olan suya Türk sözlü anlatılarında da sıkça yer verilmiştir. Bu anlatılardan biri olan alkış ve kargışlarda su kültüne ait izler çok fazla görülmektedir. Kutsiyet atfedilen su, kamların veya şamanların ritüellerinde alkış ve kargışların icrasında kullanılmaktadır. Bu çalışmada Tuva, Altay-Teleüt, Altay-Sayan, Uygur, Kırgız-Kazak, Şor Türklerinden seçilen örnek metinlerde suyun kam alkış ve kargışlarındaki işlevi üzerinde durulmuştur. Kam alkış ve kargışlarından seçilen bu örnek metinlerden hareketle suyun hangi özelliğiyle ortaya çıktığı belirlenmiştir. Geçmişten günümüze su etrafında geliştirilen ritüellerin alkış ve kargışlara ne şekilde yansıdığı ve hangi nitelikleriyle ön plana çıktığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Su kültü, alkış, kargış, halk inanışları, kam.

The Characteristic of Water Cult in Kam Alkış and Kargış

ABSTRACT

The Turks, who regarded their natural environment as one of the fundamental elements for sustaining life, believed that every entity in nature possessed a soul and attributed sanctity to them. Human efforts to make sense of nature led to the meaningful interpretation of the four primary elements: earth, air, fire, and water. Among these, water gave rise to various practices and rituals. As one of the oldest fundamental cults in Turkish culture, water has been noteworthy since creation myths, appearing in numerous rituals with diverse forms. Water was ascribed different meanings in phenomena such as blessing, punishment, healing, protection, and purification. Consequently, feelings of reverence, fear, and hope toward water emerged within Turkish society, shaping behaviors. Water, as a shared symbol in Turkish communities, has been a vital element for sustaining life. At times, water served different purposes for people, symbolizing birth, death, or existence itself, leading to diverse forms of interaction between individuals, communities, and water. Due to its sacred nature, polluting water was forbidden, and those who committed such acts were believed to be punished by water spirits. Emerging as a common cultural motif in the Turkish world, water evoked various impacts in daily life. The water cult stood out with its qualities of abundance and prosperity, as well as its potential to cause illness. Therefore, it was deemed essential to avoid angering or displeasing the water spirit, as doing so was thought to have dire consequences. This duality highlights water's sacred characteristics and its role in transitioning from chaos to cosmos, contributing to an orderly structure. Different narratives have provided the foundation for various beliefs related to water. Humans, seeking proximity to God, attributed divinity to the water cult, which subsequently served as a mediator between God and humankind. In these narratives, water embodies both sacred and divine attributes as well as destructive and punitive qualities. With both aspects, it has influenced societal life and human behavior through various practices. As one of the most significant elements in societal life, water frequently appears in Turkish oral narratives. Traces of the water cult are notably present in alkış and kargış, two such narratives. Sanctified water is used in the performance of alkış and kargış rituals conducted by kams or shamans. This study examines the role of water in kam alkış and kargış through selected examples from the Tuva, Altai-Teleut, Altai-Sayan, Uyghur,

Kyrgyz-Kazakh, and Shor Turks. The study identifies the traits of water as depicted in these selected ritual texts and investigates how rituals associated with water have been reflected in alkış and kargış from past to present, highlighting the qualities through which water is emphasized.

Keywords: Water cult, alkış, kargış, folk beliefs, kam.

Giriş

Yaşanılan dünyada insanlar için vazgeçilmez olarak değerlendirilen belirli unsurlar vardır ve bunların en başında su gelmektedir. Su, hayatın temel esaslarından biridir ve evrendeki aslî unsurlar olan "hava, ateş ve toprak" ile birlikte, insan hayatının en önemli varlıklarıdır. Bunlar birer kült hâlinde bütün toplumlar tarafından kutsal kabul edilmiş ve toplumsal yaşama güç/kuvvet veren bir sembol olarak görülmüştür. Su, hayat veren bir kuvvettir ve o olmadan yaşam mümkün olamaz. Fakat onda ölüm getiren bir güçte vardır. Su bu özelliğinden dolayı ilk yaratılış ve doğadaki bütün karmaşık yapıların temelindedir (Beydili 2004: 501-503). Su, Türk mitolojisinde ve tasavvurunda ebedî bir başlangıcı oluşturmaktadır. Karmaşayı belirten ayrıca yaratılışta da önemli bir işlevi yerine getiren, ilahî varlığın bir temsilîdir. Yaratılışın temel dinamiği olarak var olan bu kültün birçok mitolojik sistemde başlangıca bağlı ilk kaosu tanıtan ve onunla özdeşleşebilen devinim ilkesinin simgesi olduğu söylenebilir.

Su, Türk kültüründe her yönüyle hem kutsal hem de Tanrısaldır. Birçok yasağın ve bundan kaçınmanın temelinde gelecek zararları engelleme çabası yatmaktadır. Türk kozmogonisi ve eskatolojisinde başlangıç ve sonu temsil eden su, alkış ve kargış metinlerinde de dikkat çeken bir başka niteliktir. Bir taraftan alkışların yapıldığı bir unsurken diğer taraftan kendisine gelecek zararları engellemek için başvurulan bir unsur olarak ortaya çıkmıştır (Keskin 2020: 255). Türk inanç ve kültür hayatında su kutsal bir değer olduğundan varlığı ve çokluğuyla alkışları, yokluk ve kötülüğüyle ise kargışların konusu hâline gelmiştir. Bazı şeylerin güzel olması istenildiğinde suyun kutsal ve ilahî olma niteliği ön plandayken beddua edilirken de onun gazabı ve yokluğu ön plandadır (Baysal 2020: 443). Suyun bu özelliklerinden hareketle yapılan alkış ve kargışların Tanrı'ya ulaştırılıp kabul edilmesi için aracı görevindeki din adamları olan kam (şaman)lar vardır. Seçilmiş kişi niteliğinde olan kamlar, aldıkları eğitim ile geçtikleri aşamalardan sonra kutsalın bilgisiyle donatılmaktadırlar. İhtiyaçlar doğrultusunda çeşitli ritüeller düzenlemektedirler. Kamların işlevlerinde iyi ruhları memnun etme, kötü ruhlardan ise korunma ve zararlarından kurtulma düşüncesi vardır (Keskin 2020: 67). Güney Sibirya'da yaşayan Türk topluluklarında "kam" sözcüğü kullanılırken Kuzey Doğu Sibirya'da yaşayan Saha (Yakut) Türklerinde ise "oyun" sözcüğü kullanılmıştır. Bu kişi Tanrı'ya alkış ve kargışları ulaştırır ve pek çok dinî törende suyun kutsallığı ön plana çıkarılır. Kamların; doğa, doğaüstü güçler ve ruhlarla

iletişim kurarak kaosun[1] giderilmesi ve kozmosun[2] sağlanması için farklı ritüeller eşliğinde kötülüklerden arındırma, iyilik hâkimiyeti kurma gibi çeşitli eylemsel örüntülere aracılık ettikleri bilinmektedir. Türk kültüründe alkışlar (dua), kargışlar (beddua) anlamına gelmektedir. Alkışlar, iyiliğin ve güzelliğin hâkim olmasını sağlamak ve bunu harekete geçirmek için arzuları ifade etmek adına söylenen güzel sözlerdir. Kargışlar ise kötülük, haksızlık, öfke ve acı karşısında ellerinden bir şey gelmeyen kişilerin bu belayı uzaklaştırmak, lanetlemek ve cezalarını Tanrı'nın vermesine yönelik söyledikleri sözlerdir.

Kamlar, alkış ve kargışlarda kutsal olan su kültü aracılığıyla Tanrı'ya seslenmektedirler. Su kültü Türk kültüründe Tanrı'ya yakarma, af dileme, isteklerde bulunma, sığınma, korunma, kutsama ya da lanetleme için başvurulan kutsal bir varlıktır. Farklı temel ihtiyaçları karşılamaya dönük övgü, yakarma vb. sözlerden ibaret olan dualar, Türk kültür ve tarihinde en eski dönemlerden itibaren görülen kültür ve inanç ögeleridir (Keskin 2020: 63). Burada amaç alkış ve kargışlardaki sözün kutsallığını ortaya koymak ve bunların Tanrı'ya ulaştırılmasında su kültünden hareketle kamlar aracılığıyla dileklerin gerçekleştirilmesi ve lanetin ortadan kaldırılmasına yönelik yapılan törenlerin anlamlı kılınmasını sağlamaktır.

Çalışmamızda amaç kutsal kabul edilen su kültünü Türkiye Türkçesine aktarılmış olan metinlerden hareketle alkış ve kargışlarla ilişkilendirmek, kamların bu metinlerde suyun hangi işlevleri üzerinde durduğunu ve neden suya başvurduklarını belirlemektir.

1. Kam Alkış ve Kargışlarında Su Kültünün Görünümleri

Türk inanç ve yaşam biçimlerinde doğayla ilgili çeşitli unsurların kutsal kabul edilip doğa güçleriyle uyum içerisinde yaşamakla iyilik hâline varılacağı inancının temelini oluşturacak kaos-kozmos anlayışı ve evrendeki her şeyin bir ilişki içerisinde birbirilerini bütünleyecek biçimde var olmasıyla gerçekleştirilebilir (Keskin 2020: 51). Kaos ve kozmos ilişkisini ortaya koyan alkış ve kargışlarda istenen ve istenmeyen durumlarla ilgili nitelikler söz konusudur. Toplumsal kurallar, düzenin sağlanmasına yönelik alkışlarda vücut bulurken bunun dışında kalan düzensizlikler ise kargışlarda dile

[1] kaos: Yabancı ve kaotik bir ortamdır ve başka bir alandır, hayaletler, şeytanlar ve "yabancı"cılarla meskun, bir yerdir, burası uzak ve yabancıdır,

[2] kozmos: Bireyin ve toplumun yaşam alanıdır ve insan bu yaşam alanında varlığını devam ettirir (Eliade, 1991: 10).

getirilmektedir. Sözlü kültürle aktarılan alkış ve kargışlardaki bilgi, kutsal olanla iletişim kurulmasını sağlamaktadır. Kamların alkış ve kargışlarında kutsal olan suya yönelik sözlerin Tanrı'ya ulaştırılması amaçlanmaktadır.

Mitolojik temelleri -bilhassa Gök Tanrı inancıyla olan kaynak ilişkileri- bağlamında bütününe gök ve yer-su kültleri olarak adlandırılan kutsal unsurların her birinin alkış ve kargışlarla güçlü bir bağlantıları vardır. Alkış ve kargışlarda çok fazla kültün yer almasında kutlanma ya da lanetlenme algısı ve dileme anlayışına dayandırılan alkışların ve kargışların Tanrısallık ve kutsallıkla olan ilişkilerinin doğal bir yansımasından kaynaklanmaktadır. İyi ya da kötü dilekler genellikle kutsal olana yöneltilmekte ve dileklerin istenilen yerlere ulaştırılması için de kültler aracı olmaktadır (Keskin 2020: 237). Su kültü de bu aracılardan biridir ve kam, su kültünün kutsallığı vasıtasıyla toplumsal yaşayış içerisinde zararlı, kötü ve tehlikeli durumları uzaklaştırmak için alkışlara başvururken olumsuzlukları yok etmek için de kargışlarda bulunur. Kam, su kültüyle Tanrı arasında bir bağ kurarak çeşitli isteklerin Tanrı'ya ulaştırılması için iletişimi sağlamakta ve ritüellerle icra bağlamları kurmaktadır.

İnsanların toplumsal eylemlerinin bir düzene oturtulması için alkış ve kargışlarla evrendeki iyilik ve kötülük zıtlığının farkına varılması sağlanmaktadır. Alkış ve kargışlardaki amaç iyi olan için iyiliğin istenmesi ve kötü olan içinse kötülüğün yok edilmesidir. Bu sebeple kamlar, toplumsal huzur ve güvenin oluşması için icra ettikleri alkış ve kargışlarda su kültüne seslenerek onu memnun etmeye çalışırlar. Çünkü su, yaşamı ve ölümü içerisinde barındırmaktadır. Bu sebeple su kültü; kıtlık, boğulma gibi bir şeyi yok edip felaketle sonuçlandırabileceği gibi bereket, bolluk, verimlilik sağlama gücüne de sahiptir. Toplumlarda da insanlar, kendi gereksinimleri için görevli olan kamlar aracılığıyla su ruhunu memnun ederek arzularının gerçekleşmesine zarar verebilecek her türlü olumsuzluktan kaçınmaya yönelik alkışlara ve kötü şeylerin uzaklaştırılması ve lanetlenmesi için de kargışlarda bulunurlar.

Alkış ve kargışlarda suya seslenilmesindeki amaç Tanrı'dan bir yardım isteme durumuna işaret etmektedir. Toplumsal ve bireysel hayatın mutlulukla, iyilikle sürdürülmesi için Tanrı'nın yardımına ihtiyaç vardır. Tanrı'ya ulaşmak ise kutsal su iyelerinin aracılığıyla gerçekleştirilmektedir. Bu kutsallık ise kamların ritüellerinde çeşitli şekillerde icra edilmektedir. Kamlar, alkış ve kargışlarda toplumsal güvenin sağlanması ve insanların bir düzen içerisinde güzellikle yaşayabilmesi için sarf ettikleri sözler ve sözün

kutsal iyelerle iletişim kurulmasını sağlamadaki gücü Türk inanç sisteminde alkış ve kargışlarla gerçekleşmektedir.

2. Kam Alkış ve Kargışlarında Su Kültünün İşlevleri

Çalışmada kamların icra ettikleri alkış ve kargış metinlerinde suyun nitelikleri tespit edilerek farklı işlevleri çeşitli başlıklar altında sınıflandırılmıştır. Böylece bu metinlerde toplumun neyi iyi, doğru ve güzel gördüğünü neyi kötü ve zararlı olarak nitelendirdiği çıkarımının yapılmasına imkân sağlamıştır. Su kültünden hareketle alkış ve kargış metinlerinde bir toplumun kültürel, psikolojik ve sosyolojik derin izlerini anlamaya ve anlamlandırmaya yönelik birtakım hususlara dikkat çekilmiştir.

2.1. Tanrısallık

Altay-Sayan Türkleri tabiat kültüne aynı eski Türkler gibi, "yer-su" demektedirler ve âyinler yaparak "yer-su"ya hitaben ilahiler söylemektedirler. *Bereketli hayvan sürülerimizin canlarını yaradan yer-suyumuz,* ifadesini kullanmaktadırlar (İnan 2020: 491). Tuva Türklerinin bir alkışında su kültü şu şekilde ifade edilmiştir:

> "Acı tütün içmiyorum
> Ardıç, Sibir ardıcı yemişliyim
> İçki içmiyorum
> Kaynak suyu içiyorum" (Bapaeva 2013: 99).

Kam icra ettiği alkışta tamamıyla kutsanmış ve arındırılmış olan bir ortam yaratmak istemektedir (Keskin, 2020: 76). Kötülükleri bulunulan yerden uzaklaştırma suyun korunma ve arındırma işleviyle birlikte verilmektedir. Toplumlar kabul ettikleri dini inançlar doğrultusunda suya farklı anlamlar yükleyerek onu kutsal kabul etmişlerdir. İslamiyet'te de tanrısallık atfedilen kaynak suyunun kutsal kabul edilmesiyle ilgili anlatılan bir surede, Hz. Muhammed'e inanmadıklarını söyleyen kâfirler ancak suyla ilgili kehanetlerde bulunduğunda kendisine inanacaklarını İsra Suresinde 90-91[3] ayette ifade ederler:

> "Dediler ki: Sen bizim için yerden bir kaynak fışkırtmadıkça sana asla inanmayacağız. Veya senin bir hurma bahçen ve üzüm bağın olmalı; içlerinden de çağıl çağıl nehirler akıtmalısın."

[3] https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/%C4%B0sr%C3%A2-suresi/2119/90-93-ayet-tefsiri (Erişim tarihi: 5 Mayıs 2024).

Burada da görüldüğü üzere su ve Tanrı arasında güçlü bir bağ vardır. Suya kutsallık atfedilmesi de suyun Tanrı'nın bir tezahürü olarak görülmesindendir. Kaynak suyu genellikle dağ, tepe gibi yüksek yerlerden gelmekte ve oldukça temiz ve soğuk akmaktadır. Aynı zamanda yerin derinliklerinde bulunmaktadır. Burada kaynak suyunun temiz ve berrak olmasıyla birlikte yüksek yerlerden akması, Türklerin en eski inanç sisteminde yüksek yerlerin Tanrı'ya yakın olarak kabul edilmesinden kaynaklanmaktadır. Bu inancın yanı sıra buralarda suyun nereden geldiğinin tam olarak bilinmemesi ve bu sulardan herkesin faydalanabilmesi kaynak sularının bereket ve bolluğu sembolize ettiği görüşünü güçlendirmektedir. Kaynak suyunun kirletilmemiş olması suyun arındırıcılığına çağrışım yapmaktadır. Bu sebeple suyun tanrısallığına bir gönderme vardır.

Ardıç ağacı da burada dikkat eden bir başka hususdur. Sözün kutsallığının yanı sıra söz içerisindeki olay ve olguların da suyla bağlantılı olduğu göz önüne alındığında ağacın kutsallığı ve suyun kutsallığı arasında bir bağlantı kurulmaktadır. Ardıç ağacı Tanrı kutunu taşımaktadır ve kutsal kabul edilen ağaç ve çalıların yanında bulundukları sulara kutsallık vermektedir. Çünkü suyun yanında yer alan kutlu ağaçlar, onu Tanrı katına, cennete götürmektedir. Tanrı katına yükselen ağacın, kaynağın, Tamga nehrinin suyunu öz suyu gibi içine çekerek onu göğe çıkarmaktadır. Ayrıca Altay Türklerinin inanışlarına göre ardıç ağacının sahibine (Tanrı'ya) kesinlikle içki ikram edilmemelidir (Ergun 2012: 281-282-284). Bunun şu hususdan kaynaklandığını düşünmekte mümkündür. Su saflığı simgeler fakat içki içerisine damıtılan herhangi bir nesneden dolayı bu özelliğini kaybetmiştir. Tanrı'ya kutsal olan sunulurken de suyun saf ve arındırıcılık özelliği göz önüne alınmakta ve içki bu sebeple ikram edilmemektedir.

Altay-Teleüt Türklerinin bir başka örneğinde kam sekizinci yayık önünden geçince şöyle söylemeye başlar:

> "Ket Kayrakan nehri, senin aşağı tarafın!
> Anam Sañıs Kayrakan, üst yanın
> Akan suyun tatlı…
> Gümüş çakıllı sevilen Tom!
> Akbalıkların yağlı ve leziz
> Akan suların tatlı
> Gök balıkların yağlı, leziz
> Dalgalanan suların tatlı…" (Dırenkova 2014: 64).

Tatlı su ifadesi suya göksel bir anlam yüklemekte ve Gök Tanrı inancına sahip Türkler tarafından oldukça saygı duyulmaktadır. Övgüyle bahsedildiğinde

ise "tatlı su" ifadesi kullanılmaktadır. Tatlı su ifadesi mukaddes olanı işaret etmektedir ve kam da su iyelerini hoşnut etmek için suların tatlılığını dile getirmektedir. Aynı zamanda tatlı su insanlara Tanrı tarafından verilen bir lütuftur. Sulardan tatlı ya da acı bir şekilde söz edilmesi suyun ödül ve ceza unsuruna bir gönderme şeklindedir. Tatlı su genellikle güzel olgular içindir ancak acı su istenilmeyen ve hoş karşılanmayan durumlar için kullanılmaktadır. Yukarıdaki metinde bir alkış örneği olduğu için suyun tatlılığından hareketle suya bir övgü yapılarak isteklerin amacına ulaşması için bir çaba gösterilmektedir. Bu durum aynı zamanda bir toplumda iyinin ödüllendirilerek iyiliğin geçerli kılınması sağlanmaya çalıştırılırken kötülüğün de cezalandırılarak yapılması gerekenle yapılmaması gerekenin öğretilmesi amacını taşımaktadır.

Kam, gücünün yardımıyla en yüksek yere çıkarak dua eder ve Ülgön (Ülgen) kendisine seslenir:

"Üç merdivenle çıkılan han
Üç sürülü Bay Ülgön
Karşıdaki mavi yamaç
Gözüken mavi gök
Akıp giden mavi bulut
Erişilmez mavi gök
Erişilmez ak gök
Bir yıllık genişlikte sulak yer
Üç kat yüksek Ülgön ata
Ay baltasının yüzü ondan sakınır
Kendisi at tırnağı kullanır
Bütün halkı sen yarattın Ülgön
Bizi seslenerek kuşatan
Bütün hayvanları sen verdin Ülgön
Bizi felakete bırakma" (Radloff 1956b: 50-55).

Burada kam gücünün yardımıyla Tanrı'ya isteğini ulaştırmak ister. Bu nedenle sırasıyla birer basamak niteliği gören "yamaç, gök, bulut" gibi erişilmesi zor yerlere çıkmaya çalışır ve Tanrı'ya sesinin gitme arzusunu taşır. Bunun için de ilahi olan suya seslenir ve duasını Ülgen atanın duymasını ister. Dikkat çeken bir başka husus ise "bir yıllık genişlikte sulak yer," ifadesidir. Burada gök, yamaç ve bulut hem erişilmesi zor yerlerden biri hem de bir sonsuzluk niteliği taşımaktadır ve aynı zamanda kutsal olana bir övgü de vardır. Bunun dışında suyun yaratmada Tanrı ile birlikte görülmesi

ve Tanrı'ya yardım etmesi ona kutsallık atfedilmesinde etkili olmuştur. Bu sebeple sular, Tanrı'nın kaynağı olarak görülmekte ve alkışlarda da suyun bu niteliğinden övgüyle bahsedilmektedir. Tanrı'nın gökte olduğu inancından kaynaklı Tanrı'ya ulaşmak bir dizi ve düzen şeklinde ilerlemektedir. Bu nedenle önce yamaç, gök ve buluta ulaşıp daha sonra Ülgen'e ulaşılabileceği düşünülmektedir.

Tuva Türklerinde kamlığı yerden ve su iyesinden gelen kam şu şekilde alkış eder:

> "Kara-kahverengi yüzlülerim
> Gülümseyen gözlülerim
> Yerin, suyun iyeleri…" (Bapaeva 2013: 112-113).

Su etrafında farklı ritüeller gerçekleştiren Türkler, suyu mukaddes kabul etmişlerdir ancak suya tapmamışlardır. Suların hâkim-sahipleri olan su iyeleri vardır ve bu su iyeleri hem orada yaşayan hayvanları hem de o bölgedeki insanları korumaktadır (Roux 2002: 144). Kutsal kabul edilen su, Tanrı'ya ulaşmak için bir iletişim aracıdır. Yer-su iyeleri aracılığıyla da çeşitli dileklerde bulunulmakta ve yer-suların Tanrı'ya yakın olduğunun düşünülmesiyle onlar anılmaktadır. Böylelikle yaratılışın kaynağı olarak bilinen suya tanrısallık kazandırılmaktadır. Kam, Tanrı ve insan arasında bir iletişim sağlamakta ve bu sebeple çeşitli ruhlarla arasında bir bağlantı kurmaktadır. Yukarıdaki alkış örneğinde de kam, su iyelerine seslenerek onları memnun etmeye çalışmaktadır. Böylece istenilen dileğin yerine ulaştırılması ve Tanrı'ya bunun iletilmesi için suyun iyelerine bir çağrıda bulunmaktadır.

Tuva Türklerinde kam, düşman şamanla birbirilerini yeme sırasında şöyle alkış yapar:

> "Taygamızın iyelerini analım
> Irmak suyunun iyesini analım
> Geçit suya gidelim
> Geçitte bekleyelim
> Aya ve güneşe alkış şu şekildedir:
> Büyük derenin iyeleri
> Kayalık yerden çıkan suyun iyeleri
> Çomak tutanın yolu tek
> Kâinatın yolu tek" (Bapaeva 2013: 127, 130).

Kam düşmandan korunmak için su iyelerini anmakta ve gelecek kötülükleri engellemeye çalışmaktadır. Bu ritüelde amaç kutsal su iyelerine sığınmaktır ve burada kötülüğe karşı iyiliğin galip gelmesine yönelik bir alkış ritüeli gerçekleştirmektir. Ayrıca belalardan korunma ve su iyelerine sığınılarak Tanrı'ya ulaşma çabası vardır. Su kültünün tanrısallıkla olan yansıması bu örnekte görülmektedir.

Altay-Teleüt Türklerinde suyun ceza verme işlevinden şu şekilde bahsedilmektedir:

> "Çocuğum hakkında bir haber duydun mu?
> Ah! Ah! Ah! Ah!
> Kamıştan bir sal yapsam
> Çocuğuma yetişebilir miydim?
> Ah! Ah! Ah! Ah!
> Büyüğün sözüne uymadım
> Yuvamı alçak yaptım
> Ah! Ah! Ah! Ah!
> Taşkın su onu alıp götürdü" (Radloff 1956a: 351).

Kutsiyet kavramı onun kutsalın büyüsüyle kuşatılmasına olanak tanımıştır. Tanrısallık atfedilen her varlığa saygı duyulmaktadır. Bu saygı beraberinde bir korkuyu da getirmektedir. Bu mevcudiyet ise kutsalı sağlayan bir yaptırım gücü olmasından dolayı mühimdir (Çobanoğlu 2019: 1044). Burada suyun ceza işlevine bir gönderme vardır ve su kültü kimi zaman cezalandırıcı, felaket ve yıkım kaynağı olarak ortaya çıkmaktadır (Duran Gültekin 2022: 145). Yukarıdaki örnekte dinlenilmeyen bir söz neticesinde verilen bir ceza vardır. Su iyelerine saygı duyulup söylenilenlere uyulmaması sonucu cezanın kaçınılmaz olduğu görülmektedir. İstenilenlerin gerçekleşmesi ya da olumsuzlukların yaşanmaması için karşılıklı bir uyum ve anlayış gerekmektedir.

> Tuva Türklerinde kam dağ iyelerine şu şekilde bir alkış yapar:
> "Ekin, ürün çoğalsın, bereketli olsun
>
> Su taşkını, sağanak yağmurdan koruyun" (Bapaeva 2013: 102).

Mevsim değişiklikleri baharın gelişi ve diğer tüm takvime bağlı durumların kutlanması aynı zamanda sıkıntısız ve güvenle atlatılması yeni döneme düzen ve bolluk içerisinde girilmesi için birçok eylem ve söylemlere dinî törenlerde yer verilir (Keskin 2020: 116). Kamlar, alkış sırasında bazı iyelerden çağrıda bulunurlar. Bu örnekte de suyun felaketinden korunmak için dağ

iyesinden yardım isterler. Bolluk ve bereketin sağlanması ve su taşkınlarının yaşanmaması için dua edilmektedir. Çünkü su iyelerinin kızmaları sonucu verilen ceza taşkınlara sebep olmaktadır. Sağanak yağmurun vereceği zarar alkışla engellenmeye çalışılmaktadır. Yağmur olarak su, gökyüzü Tanrısı, doğurganlık ve tohumlama gücünü temsil etmektedir (Cooper, 1987: 188). Bu niteliklere sahip olan yağmur aslında bolluk ve bereketi ifade eder ancak bu alkış örneğinde çok fazla yağması su taşkınlarına neden olacağı için bunun yaşanmaması istenilmektedir.

2.2. Şifa Kaynağı

Kutsal kabul edilen sular aynı zamanda Türk kültüründe bir şifa kaynağı olarak görülmüştür. Hastalıkların tedavisinde şifalı sulara başvurulmuştur. Şifalı sular, övgüye değerdir ve bu nedenle bu suların şifa sağlaması için su ve övgü kavramları birbiriyle ilişkilendirilmiştir ve suya bir değer kazandırılmıştır. Övgü aynı zamanda suyun beğeni durumunu ortaya koyar. Altay-Teleüt Türklerinde kamların alkışlarında da suya övgü yapılarak onun tatlılığı ve lezizliğinden bahsedilmiştir:

"Ülgen'den ikaz alan
Anam Oskot'un kaynağı olan
Ak baytal otları koparıp, yedi, yuttu!
Ak bozkır gibi görünen!
Besleyici, kuru otları koparan
En leziz sulardan içti
Akan suyu içine çeken…" (Dırenkova 2014: 70).

Tıva Türklerinin alkışlarında şifalı sular zaman zaman farklı sıvılarla bir arada kullanılmıştır. Bu sıvılardan biri olan sütten şu şekilde söz edilmiştir:

"Merhametle geldim
Canlıların adına
Süt saçtım, bez bağladım
Şifalı su ve ardıçla kutsadım
Boz atını tutup getirdim.
Şifalı suyun kaynağı ulu sıradağ
Çoluk-çocuğun esenliği için.
Albıs, şulbus anam, babam
Azıcık buraya, birazcık beriye
Selamlaşalım
Şifalı sudan içelim

Gönlümüzce konuşalım
Sarı tütün içelim.
Ak sütten saçınız
Şifalı sudan saçınız" (Bapaeva 2013: 105, 114, 120, 185).

Türk kültüründe suyla birlikte arak (rakı) ve süt başta olmak üzere çok sayıda sıvıya kutsallık verilmiştir. Törenlerde bu sıvıların beyazlık, arındırıcılık özelliklerinden yararlanılmakta ve kamlar alkışları icrasında bu sıvıları kullanmaktadırlar (Keskin 2020: 256). Sütün ak ve suyun saf olması bu iki sıvının birbiriyle bütünleşmesini sağlamıştır. Bir arada kullanılan ve kutsal kabul edilen sıvılar, kamların alkış metinlerinde hastaya şifa olması için birlikte verilmiştir.

Tuva Türklerinin bir alkışında suyun kirletilmemesi gerektiği anlatılmaktadır:

"Kirletilmez olduğunu anlatsın diye
Ulağını gönderdi
Şifalı suyu idrarıyla kirletince
Hastalanan kız derler
Pisliğinizi temizleyin
Kenarı buz tutmuş suyu kutsayın" (Bapaeva 2013: 33, 58-59, 139).

Şifalı suların kirletilmemesi gerekir aksi hâlde suyu kirleten cezalandırılmaktadır. Suyun bir sahibi vardır ve subaşı gündüz fısıldadığında onun sahibi güneşten gizlenirken subaşı gece çağladığında sahibi ortaya çıkar ve konuşur. Subaşı kirletildiğinde ise sahibi kızdırılır. Suyun sahibini kızdıran kişinin kolu ya da bacağı eğildiğinden subaşı kirletilmemekte ve saygı duyulmaktadır. Evrendeki düzenin devam etmesi için gereken kurallara uyulmalıdır. Aksi hâlde ceza işleviyle düzensizlikler engellenmeye çalışılır. Şifalı suların temiz tutularak kirletilmemesi, belli zaman aralıklarında tercih edilmesi ve birçok hastalığın tedavisinde kullanılması için su iyelerinden gerekli bilgiler alınarak bu sulardan yararlanıldığını gösterir. Bugün dâhi çoğu hastalıkların tedavi edilmesinde insanlar bu şifalı sulara başvurmaktadır. Bu nedenle temizlenme ve temiz tutma süreçleri bazı yapıcı işlevlere sahiptir. Kirletilmesi durumunda yıkıcı etkilere yol açabilmekte ve bir kaosa neden olmaktadır. Kamların alkış törenlerinde bir toplumun yaşayış tarzını gösterdiği gibi neye nasıl baktığına da dikkat çekmektedir. Bir başka açıdan düşünülecek olursa kam merasimin gerçekleştirilmesi ve istenilenin amacına ulaşması için kutsal kabul edilen mekânın da temiz olması gerektiği mesajını vermektedir. Burada tören yerinin arındırılmış olmasına dikkat çekilmektedir.

Kırgız-Kazak baksı dualarında suyun kutsallığıyla toplum içerisinde yer edinen kutsal kişilerin ruhlarından yardım istenilmektedir:

> "Su başında kaynaklarında
> Süleyman,
> Su ayağında
> Er Korkut
> Belâları Sen korkut!
> Çağırdığım zaman gel pirim!
> Kaygulu ile hastanın hastalığını bulup söyle!
> Yeryüzündeki evliyalar,
> Güneş içindeki evliyalar,
> Doğudaki evliyalar,
> Batıdaki evliyalar!.." (Ögel 2014: 409; İnan 2015: 141).

Kamların alkışlarında su, atalar kültüyle ilişkilendirilerek iye sahibi bir unsur olarak ortaya çıkmaktadır (Keskin 2020: 255). Dede Korkut, Kırgız Türkleri'nin baksıları tarafından yardıma şu şekilde çağrılırdı: "Su ayağı Er-Korkut, baksıların piri,… dar yolda sana sığındım." Dede Korkut su ayağı gibiydi. Aynı baksılar Dede Korkut'a bazen de farklı seslenmekteydiler. Atalar kültüne duyulan saygı ve kutsallık, kamların alkış metinlerinde eylemlerin gerçekleştirilmesi ve beklentilerin karşılanması adına çağrıda bulunularak dualarının kabul olması için bu ruhun koruyuculuğuna başvurmaktadırlar. Arzu ve dilekler atalar ruhuyla birleştirilerek onların koruyucu nitelikleri bir araya getirilmekte ve şifa verici özellikleri keramet algılarıyla birleştirilmektedir:

Altay-Teleüt Türklerinde kam, sonbahar doğasının tasviriyle kamlık ayinine şu şekilde başlar:

> "Su anası Sulay-Kağan
> Köpüklü sularda Kölböy-Kağan
> Balıklı sularda Boloy-Kağan
> Suda toplanan Çımay Kağan.
> Ay önünde dönüp dur
> Yükseltmeye uygun göl tepsim
> Gök suyu döküp dur
>
> Gün yönünde dönüp dur" (Dırenkova 2014: 43, 58).

Mevsim törenlerinde kamlar önemli bir görevi icra ederler. Çünkü bu dönemde zaman zaman çeşitli düzenlemelerle ilgilenirler ve doğanın

dengesinin bozulmaması içinde türlü yöntemlere ihtiyaç duyarlar. Bu yöntemlerden biri olan doğaya yönelik ritüeller gerçekleştirerek bu ritüellerde suların şifa vermesi için alkışlar söylerler. Bu alkışlarda "Sulay Kağan, Kölböy Kağan, Boloy Kağan ve Çımay Kağan" isimlerinin zikredilerek "köpüklü su, balıklı su" ifadelerinin kullanılması dikkat çekmektedir. Köroğlu destanının Paris rivayetinde kör göze iyi gelmesini sağlayacak şey köpüktür. Köroğlu'nun babası oğluna bir çeşme tanıtır ve ihtiyar kitaptan bir dua okuyarak biri maşrıktan biri mağripten iki yıldız birbirilerine sarılırlar. O gün (o bir Çarşamba günü) Köroğlu o çeşmenin başına gelir, çeşmeden gelen köpükleri alır. Bu köpükler kör gözün açılmasını sağlar (Boratav 1984: 81). Bu destanda köpüğün bir şifa niyetine kullanıldığı görülmektedir. Bir kamlık ayini sırasında köpüklü sulara seslenilmesinde de köpüklü suyun olumlu özelliğinin yanı sıra her şeyin hâkimi olması ve kağanın da hâkimiyet unsurunun temsilî olmasından dolayı her iki kutsala birden seslenme yer almaktadır.

Oğuz Kağan destanında Oğuz Kağan, ava gidince göl ortasında ağacın kabuğunda çok güzel bir kız bulur ve onu sevip alır. Oğuz Kağan'ın günler sonra üç çocuğu olur ve birincisine Gök, ikincisine Dağ, üçüncüsüne ise Deniz adını verir (Yardımcı 2007: 110). Uygurların Göç Destanı'nda, Uygur Türklerinin ataları Tola ve Selenge ırmakları arasında yetişen iki ağacın arasına inen ışıktan türemiştir (Sakaoğlu-Duymaz 2002: 211). Su ve ateşin hem can alıcı hem de can verici tarafları, göksel işaretleri, suyun yaratılış imgesi olması onu yaratılışa ait semâvî bir hikâyenin parçası hâline getirmektedir (Hallaç 2022: 178). Şifalı sular farklı hastalıkların tedavisinde kullanılırken kutsal kabul edilen göksel unsurlarla birleştirilerek kutsal olana da dikkat çekilmektedir.

2.3. Benzetme

Su kültü zaman zaman çeşitli nesnelerle ilişkilendirilmiş ve bunlar arasında bir anlam bağlantısı kurularak benzetme niteliğine başvurulmuştur. Farklı toplumlarda suya yönelik semboller, o toplumların birer simgesi hâline gelmiştir. Bu durum suyun görünümündeki çeşitli unsurların toplum üzerinde etkili olduğunu göstermiştir. Bu unsurlardan biri olan su birikimi de aynı zamanda bir toplumu temsil etmektedir ve çoğunlukla toplumlara atfedilen kara rengi "siyah" biçimindeki görünümüyle suyla ilişkilendirilmiştir. Tariyat'taki Uygur kağanı "kara su gibi engin kara halkından" bahsetmekte ve bu ifadeyle kendisini "bilge imparator" eşini de "bilge imparatoriçe"

biçiminde tanımlaması bunun ortaya çıkmasında bir tesadüfün olmadığını göstermektedir. Aynı metinde suyun enginliği fikri, "Yazlık kampım (yayla) bir göl gibi uzanıyordu" (Tar., satır 20) biçimindeki cümlede "bir göl gibi uzanmak" deyiminde görüldüğü üzere kölle-fiiliyle anlatılmaktadır. Suyun engin olması, göğü yansıtan bir ayna şeklindedir. Suyun enginliği, göğsünde yanan bir aynadır ve dolayısıyla yağmuru gibi o da suyu, Tengri'nin hayatına iştirak eden kişidir.

Kitab-ı Dede Korkut'un önemli bir kişiliği şunları öne sürmektedir: Su, Allah'ın yüzünü görmüştür ve ben bu su ile konuşacağım (C.13 sf.l01;0,21,(sf.l38). Türklerde yer altı suları kara sayılırken bulut ve yağmur gibi göksel sular ise ay halesine benzetilmekte ve açık renklidir. Ayrıca XI. yüzyılda Uygur kağanları üç göksel (ateş, su, altın) unsura benzetilirdi:

> "Yer-su'daki... boyların zîneti {süs} ...
> Tanrı gibi (veya tanrıya hürmetkâr) hükümdarımız ..."
>
> (Esin 2001: 36-58).

Alkışlar benzetme yoluyla bir şeyi anlatmaya yarayan mecaz ifadeleri kapsamaktadır. Bir şeyi olduğu gibi aktarmak yerine onu dolaylı bir şekilde vermeye çalışır. Bu arada verilen mesajın etki gücünü arttırmak amaçlanır. Yukarıdaki alkış örneğinde toplum tarafından kutsiyet atfedilen kağan ya da hükümdarın Tanrı'ya benzetilmesi ve bunun da kutsiyet atfedilen suyla ilişkilendirilmesi örneği verilmiştir. Ayrıca kağanlığın Tanrı tarafından kutsal olan kişilere verilmesi ve bu kağanların suya benzetilmesi suyun kutsallığına işaret edildiğini de gösterir.

2.4. Yaratım

Şaman tedavi ritüelinde Tanrı'ya dünyayı yeniden yaratması için yalvarmakta ve şu şekilde dua etmektedir:

"Yeryüzü yaratıldı, su yaratıldı, evren bütünüyle yaratıldı" (Eliade 2001: 43). Türk kozmolojisinde yaratım nizamidir, gelişigüzel değildir. Tuva Türklerinde bu yaratımın düzeni kam düsturunda da şöyle dile getirilmiştir:

> "Yerde yaşamak için yaratılan yerde yaşar
>
> Suda yaşamak için yaratılan suda yaşar" (Bapaeva 2013: 115-171).

Birçok yaratılış mitinde de su yaratılışın özüdür. Altay Türklerinin yaratılış mitinde de sudan şu şekilde bahsedilmektedir:

> "Evvelce ancak su vardı; yer, gök, ay ve güneş yoktu. Tanrı (Kuday) ile bir "kişi" vardı. Bunlar kara kaz şekline girip su üzerinde uçuyorlardı. Tanrı hiçbir şey düşünmüyordu. "Kişi" rüzgâr çıkarıp suyu dalgalandırdı ve tanrının yüzüne serpti. Bu "kişi" kendisinin tanrıdan büyük olduğunu sandı ve suyun içine dalıverdi. Su içinde boğulacak oldu; "Tanrı, bana yardım et!" diye bağırmaya başladı. Tanrı "yukarı çık! Dedi, o da sudan çıkıverdi. Tanrı şöyle buyurdu: "sağlam bir taş olsun!" suyun dibinden bir taş çıktı. Tanrı ile " kişi" taşın üzerine oturdular. Tanrı " kişi" ye: " suya dal, oradan toprak çıkar!" dedi. "Kişi suyun dibinden toprak çıkarıp tanrıya verdi. Tanrı bu toprağı suyun üzerine atarak " yer olsun (yer bütsün)!" dedi. Böylece yer yaratılmış oldu. Bundan sonra Tanrı yine "kişi" ye: "suya dal, toprak çıkar" dedi. " Kişi, suya daldı ve "ben kendim için de toprak alayım" diye düşündü, iki eline toprak aldı; bir elindeki toprağı, kendi başına iş gürmek düşüncesiyle, ağzına soktu. Tanrıdan gizlice yer yaratmak istiyordu. Bir elindeki toprağı tanrıya verdi. Tanrı bu toprağı saçıverdi, katı yer meydana geldi. Deminki "kişi" nin ağzında gizlediği toprak da büyümeğe başladı. Nefesi tıkanıp boğulacak, ölecek oldu. Tanrıdan kaçmağa başladı. Fakat nereye baksa tanrıyı yanında buldu. Boğulmak üzere iken " A tanrı, gerçek tanrı, bana yardım et!" diye yalvardı. Tanrı ona " ne yaptın? ağzına toprak saklayım diye mi düşündün? Bu toprağı ne için gizledin?" diye sordu. O " kişi" cevap verdi: " yer yaratayım, diye bu toprağı ağzımda gizlemiştim" . Tanrı ona " at ağzından o toprağı!" dedi. " Kişi" toprağı atıverdi. Bu topraktan küçük küçük tepeler meydana geldi. Bundan sonra Tanrı şöyle dedi: " imdi sen günahlı oldun; bana karşı fenalık düşündün. Sana itaat eden halkın (sanga bakkan albatıng) : düşünceleri dahi fena olacaktır. Bana itaat eden halkın düşünceleri arı, temiz olacaktır; onlar güneş görecekler, aydınlık görecekler. Ben gerçek Kurbustan adını almışımdır. Senin adın ise Erlik olsun; günahlarını benden gizliyenler senin halkın olsun; günahlarını senden gizliyenler benim halkım olsun!" dedi (İnan 2015: 14-15).

Suya yaratımın bir unsuru olarak bakılmasının nedeni birçok yaratılış mitinde su, Tanrı ile birlikte yaratılışın ilk aşamasında yer almaktadır ve bu sebeple kutsal olarak görülmekte ve yaratılışın bir parçası olarak söz

edilmektedir. Verbitskiy'nin derlediği Altay Yaratılış efsanesinde gök ve yer yokken Tanrı Ülgen uçsuz ve bucaksız sular üzerinde uçarken su üzerindeki bir taşı yakalayarak onun üzerine oturur. Daha sonra su içinde yaşayan Ak Ana'nın yardımıyla yeri ve göğü yaratır. Su üzerinde yüzen bir nesne gören Tanrı bu cansız kil tabakasından insanı yaratır (İnan 2015: 19-20). Yaratılış efsanelerinde daha en başından itibaren su vardır ve yaratım aşamasında su, Tanrı'nın yanında ve onunla birliktedir. Su evrenin yaratılmasında yardımcı bir unsurdur. Bu sebeple de suya bir kutsallık atfedilmektedir. Yaratılışta bazı nesnelere kutsallık verilirken bazıları lanetlenmiştir. Bu kutsama ve lanetleme ise itaatsizlik, kurallara uymama ve eylemlerin zarar verici nitelikte olmasından kaynaklanmaktadır. Böylece lanetlenenlerden korunmak için alkışlarda bulunulmaktadır. Onların ceza alması içinde kargış ritüelleri gerçekleştirilmektedir. İyi olan, düzeni bozmayan ve kurallara uyanlar ödüllendirilip kutsanmıştır. Yaratılışta ödül ve cezanın ne olduğu ve nelerin ödüllendirilip nelerin cezalandırılacağı da böylece belirlenmiştir. Yukarıdaki örnekte de iyi olan gökte yaşamayı hak eder ve Tanrı'ya yakın olur ancak kötülüğü benimseyenler, karanlık yerde ve Tanrı'dan uzakta yaşar. Suda yaratılış kutsal olduğundan orada yaşayanlarda kutsal kişilerdir.

2.5. Saçı

Şamanistlerde kurbansız âyin yapılmadığından her âyin için kanlı veya kansız kurban olması gerekir. Eski Türklerin kurban için hangi kelimeyi kullandıkları kesin olarak bilinmemektedir. Müslüman Türklerin hepsinde bu kelime için Arapça kurban kelimesi kullanılmaktadır. Bazı kabileler (mesela Kırgız-Kazaklar) Farsça "ḫüdayî" kelimesinden gelen "kudayı" kelimesini kullanmaktadırlar. Çağdaş Şamanist Türk boylarında "tayılga", "hayılga" sözcükleri kullanılsa da bu sözcüklerin Maoğolca'dan geldiği düşünülmektedir. Yakutçada kurban kelimesini ifade eden "kereḫ" sözcüğü vardır. Ruhlara saçı yapma geleneği dinî görüşlerin belli bir safhasında bütün dünya kavimlerinde görülen evrensel geleneklerden biridir. Dinî niteliğini kaybettikten sonra bile birçok kavimde sadece görenek olarak son zamanlara kadar devam etmektedir (İnan 2015: 97-98-100-102). Adak inancıyla şekillenen kurban ve saçı ritüellerinin mitolojik kökenleri kaos ve kozmos ilişkisine dayandırılmaktadır. En erken dönemlerden beri var olan birbirilerini bütünleyen inanç ve ritüel türüdür. Kurbanlar en eski tapınma biçimiyken alkışlar da bu tapınmanın en temel ögeleri arasındadır (Keskin 2020: 335). İlkbaharda Asya Hunları Lung-ç'eng bölgesinde yer-su'lara kurban sunmaktaydılar. Çağdaş Altaylı Şamanistlerin inandıkları "izi"ler,

Göktürklerin bıraktıkları yazıtlarda toptan "yer-su" ile izah edilmiştir. Göktürkler, "yer-su" adı verilen bu ruhları Türk yurdunun koruyucusu olarak kabul ederlerdi. Altay Türklerinin Şamanizm'inde bu "yer-su" terimi korunmuştur. Şamanistlerin dualarında "Yer-suyum bizi yarlığa!" diye bu "iziler"e (yani sahiplere) şeklinde hitap edilmektedir. Altaylı Şamanistlerin inançlarına göre bu "iziler", kişioğlundan kurban isterler ve kurban sunmayanları cezalandırırlar (İnan 1976: 204).

Su iyesine saçı sunulmadığında cezanın kaçınılmaz olduğunu gösteren bir metinde kızıl saçlarını tarayan güzel bir kızı genç bir avcı vurarak üzerinde oturduğu buz parçasından suyun içine düşürür. Kız çok öfkelenir ve "öyle bir gün gelecek ki senin gibi kaba ve genç bir erkeği sığ bir nehre sürükleyeceğim", der. Bu kız suyun iyesidir. Adam önce bu intikamdan çok korkar ama zamanla unutur, gider. Aradan vakit geçtikten sonra bu adam atına binerek nehirden geçer. Adam nehri geçerken intikamını unutmayan suyun hanımı, adamı suyun içine çekiverir. Eğer suyun iyesine saçıda bulunulmazsa bir insanı suyun içine alır. Su iyesi boynuzlu da olabilir. Ama altın saçlı ve altın taraklı çıplak bir kadındır. Eğer biri o tarağı alırsa elinde kaybolur. Bununla da kalmaz, su iyeleri adamı korkutur veya suya çeker. Eskiden genç bir adam iyenin tarağını gördü. O genç adam neyin ne olduğunu bilmeden tarağı eline aldı. Elindeki tarak kayboldu. Sonra o genç adam çok korktu. Suyun sahibinden korkarak suya yaklaşamadı. Bir zaman sonra atıyla sudan geçerken iye onu suyun derinliklerine çekti (Dırenkova 1940: 271-3). Bu örnekte su iyesine rahatsızlık veren kişinin bir saçı sunması gerekir. Yoksa nasıl cezalandırıldığı örnek metinde anlatılmaktadır. Su iyelerine saçı sunmak aynı zamanda zor işlerin başarılmasında da etkili olur ve işlerin daha kolay yapılmasına yardımcı olur. Hakaslarda kadınlarla su arasındaki bağlantılar, suyun zorlukları kolaylaştıracağına dikkat çeker. Doğum yapacak olan kadın su iyesine kurban sunmalıdır. Adanan kurban nehre bir sal vasıtasıyla indirilir. Bu sayede suyun sahibinden gelecek felaketler önlenmiş olur. Ayrıca doğumun gerçekleşmesi ve kolay geçmesi aynı ritüelin amaçlarındandır. Dul kadınlarla su arasında benzer bir denge kurulmuştur. Eğer bir dul kadın nehirden ilk defa geçerse su iyesini yatıştıracak bir saçıda bulunması gerekir. Hakaslar bu kuralı şöyle ifade eder: Tul kizi sugnı kiskelek polza, sugnı ahtapça, itpeze sug pulaysıp parar [eğer dul kalmış bir kadın ilk kez nehrin karşısına geçiyorsa, nehrin efendilerinin ruhlarını yatıştırmak gerekir, aksi takdirde nehir talihsizliğe yol açacaktır] (Burnakov 2019: 93).

İnsanlara çok yakın olan yer, tabiatı gereği de insanla çok yakın bir akrabalık içerisindedir. Bu sebeple insan ona korkmadan başvurabilmektedir. Bunun sonucunda da insanların hemen hemen hepsi "Yer-su"ya teşekkür etmekte ve minnetlerini sunmak için alkışlarını edip armağanlarını vermektedir (Radloff 1956b: 31). Şorların dağ ve sulara adanan tören esnasında söyledikleri dua metni şu şekildedir:

"Sağ kulağınla duy
Sağ hayır dualarını ver!
Uyanmış dağ ve suya saçı olsun!" (Lvova vd., 2013: 35-36).

Tanrı'ya şükretmek, gelecek kötülükleri engellemek, korunmak ve Tanrı'yla bir yakınlık kurabilmek için alkış metinlerinde suya saçı verilerek hem su iyelerini memnun etmek hem de dileklerin ve isteklerin Tanrı'ya ulaştırılmasını sağlamaya yönelik törenler gerçekleştirilmektedir. Türk kültüründe saçı kutsal yerlerde, kutsal nesneler ve koruyucu ruhlara sunulmaktadır. Böylece alkış ritüellerinde Tanrı'ya ulaşmak ve ona sığınarak dileklerin yerine getirtilmesi amaçlanmaktadır. Su kültü aracılığıyla bu alkışların yapılması suyun arındırıcılık, saflık ve kutsayıcı niteliklerinin Tanrısal niteliklerle örtüşmesinden kaynaklanmaktadır.

Altay-Teleüt Türklerinde "kam"a ağaçların büyüdükleri dağın yamaçları gösterilir ve kam uzun süre dolaşır sonra dileyicilere ve ruhlara şöyle seslenir:

"Ak Baytal doğdu
O doğduktan sonra
Akan sular buz bağladı" (Dırenkova 2014: 70).

Her toplum kendi inanç ve uygulamaları sonucu çeşitli saçı geleneklerine başvurmaktadırlar. Bazen bir minnet bazen bir istek bazen de cezalandırılmamak için farklı ritüeller geliştirmişlerdir. Yukarıdaki örnekte bir kişinin doğumu ve bu kişinin kutsallığı ile kutsal olan suyun birbiriyle nasıl ilişkilendirildiği görülmektedir. İyi olan bir olay veya olguya su kültü aracılığıyla çağrıda bulunulmuştur.

Su iyelerinin memnuniyetini kazanmak ve böylece onlara seslenerek isteklerinin gerçekleşmesini dilemek gerekir. Çünkü inananlar arasında "su adamı"nı memnun etmek oldukça mühimdir. Bazı saçılarla "su adamı" memnun edildiğinde zaman zaman karaya çıkar ve karaya mücevherler atarak insanları ödüllendirir. Şu mısralar, "Su Adamı"na gösterilen hürmeti ifade eder:

"Esselam aleyküm suv-aga
Maŋa bir hipre suv ber aga
Mana suvdan geçmıyaga rugsat ber aga"dır.

Türkmenistan'da bazen su ruhlarına farklı adlarla ancak aynı karakterleri işaret ederek seslenilirken bazen de bölgesel olarak bu isimler farklı farklı karakterleri temsil etmektedir. Su iyeleri; "su kızı", "su iyesi", "su perisi", "su adamı", "kara gırnak", "adam-obi", "darya-obi" gibi adlarla çağrılır. Bu adların hepsi bir şekilde birbirinden farklı karakterlerdir (Atdayev 2019: 68-69). Su iyelerini memnun etmek için zaman zaman onlara isimleriyle seslenilerek suya kurban sunulmaktadır. Aksi halde toplumların inançlarında bunun bir kötülük ve olumsuzluğa neden olacağı düşünülmektedir. Su iyelerine hürmet edilerek istenilenin kabul edilmesi, amacına ulaşması ve dileğin yerine getirilmesi sağlanmaya çalışılmaktadır.

SONUÇ

Türk kültür tarihinde çeşitli toplumlarda iyi ve kötü olarak adlandırılan birçok unsur kamlar aracılığıyla alkış ve kargış metinlerinde farklı ritüellerle icra edilmektedir. Korunma, arındırma, şifa ve bunun gibi pek çok koruyucu unsur için alkış metinleri icra edilirken lanetleme, kötülükleri uzaklaştırmak için de kargış metinleri icra edilmektedir. İncelenen alkış ve kargış metinlerde bir toplumun sosyo-kültürel yapısı, bakış açısı ve iyiyle kötü anlayışı hakkında çeşitli bilgiler sunulduğu tespit edilmiştir. Kutsal kabul edilen değerler bir arada ve bir silsile olarak Tanrı'ya ulaşma aracı niteliğindedir. En eski kültlerden biri olan su kültüne de kutsiyet atfedilmiştir ve yalvarma, dilek dileme, istenilene ulaşmak için alkışlar, kötülüğü yok etme, uzaklaştırmak içinde kargışların bir aracı niteliğinde olduğu görülmüştür. Kamlarda bunun için öncelikle su kültünü memnun etmek ve sonrasında alkış ve kargışın yerine ulaşmasını sağlamaya yönelik törenlerde bulunmuşlardır. Böylece bu metinlerden hareketle toplumsal düzeni sağlama, kaostan kaçınılarak kozmosa ulaşma, evrenin dengede ve iyiye doğru evrilmesi için Tanrı'ya minnet duyma, şükranlarını ifade etme unsurları kam aracılığıyla farklı törenlerle Tanrı'ya ulaştırılmaya çalışılmıştır.

Çalışmada da doğayı anlamlandırmak, ilişkilendirmek kutsalın bilgisine ulaşmak geçmiş ve bugün arasındaki bağlantıdan hareketle kültürel coğrafyalardaki bazı sembollerin çözümlenmesiyle neticelenebileceği öngörülmüştür. Çünkü yaşamdaki pek çok unsuru anlamlı kılmak da insan hayatındaki simgesel işaretlerle mümkündür. Yaratımın en başından itibaren

var olan su kültü de insan doğasının anlamlı ve anlaşılır kılınmasında etkili olmuştur. Bu çalışmada da suyun kam alkış ve kargışlardaki kullanımına yönelik çeşitli işlevsel özellikleri tespit edilerek bir sınıflandırma yapılmıştır. Öncelikle su kültüyle ilgili materyaller yakın zamanlarda derlenmiştir. Su kültüne dair izler, eski metinlerden veya Dede Korkut'tan öğrenilmektedir. Güncel yaşayan kamlık inancındaki alkış ve kargışlar, günümüzdeki alkış ve kargışlarla eski metinlerdeki suyun önemi, günümüz Müslüman Türklerdeki su kültüyle bir bütünlük göstermektedir. Kam alkışlarında su, Tanrı katında Dede Korkut ya da aynı Anadolu ve Müslüman Türklerdeki İslam diniyle uyum içerisinde olduğu belirlenmiştir.

Su kültünün geçmişten bugüne alkış ve kargış metinlerinde taşıdığı anlam halk bilimsel bir açıdan değerlendirilerek yorumlanmış ve alan yazınına katkı sağlanmıştır. Ayrıca Türk inanç sisteminde suyun alkış ve kargış metinlerindeki yeri ortaya konularak bundan sonraki çalışmalarla su kültü ve bunun alkış ve kargış metinleriyle ilişkilendirilmesine kaynaklık edecektir. Buna ek olarak su kültünün hem geçmiş hem de gelecek için taşıdığı öneme dikkat çekilerek Türk dünyası kültür coğrafyası daha geniş bir perspektifte ele alınarak gelecekte yapılacak daha kapsamlı karşılaştırmalı çalışmalara bir ön fikir sunmaktadır.

KAYNAKLAR

Atdayev, SD. (2019). *Rusalki i Vodyanıye Devı Suv-perisi v Traditsionnom Predstavlenii* Turkmen. Narodı i Religii Yevrazii, 1(18), 61-72.

Bapaeva, Janyl Myrza (2013). *Tuva Şamanizmi,* Konya: Kömen Yayınları.

Baysal, Nagihan (2020). *Türk Halk Kültüründe Su*, Ankara: Gece Kitaplığı.

Beydili, Celal (2004). *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük,* Çev. Eren Ercan, Ankara: Yurt-Kitap Yay.

Boratav, Pertev Naili (1984). *Köroğlu Destanı*, İstanbul: Adam Yayıncılık

Burnakov, Venari Aleksey (2019). *Voda v Traditsionnom Mirovozzrenii Hakasov: Obraz i Simvol (konets XIX - seredina XX V.).* Narodı i Religii Yevrazii, 3(20), s.86-100.

Cooper, J. C. (1987). *Encyclopedia of Traditional Symbols*. Londra: Thames and Hudson Publishing.

Çobanoğlu, Sacide (2019). İdil-Ural Bölgesi Ve Bursa Folklorunda 'Su Dünyası' Bağlamında Değişen ve Dönüşen Olağanüstü Bir Varlık Olarak

Peri Kızları, *Motif Uluslararası Genç Halkbilimciler ve Türk Dünyası Kongresi, 15-16 Mayıs, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi*, s. 1040- 1066.

Dırenkova, Nadejda Petrovna (2014). *Altay ve Teleüt Türklerinde Şamanizm,* Çev. Atilla Bağcı, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

Direnkova, Nadejda Petrovna (1940). *Şorskii Folklor*, Moskva: İzd-vo AN SSSR.

Esin, Emel (2001). *Türk Kozmolojisine Giriş,* İstanbul: Kabalcı Yayınları.

Eliade, Mircea (2001). *Mitlerin Özellikleri*, Çev. Sema Rifat, İstanbul: Om Yay.

Eliade, Mircea (1991). *Kutsal ve Dindışı*, Çev.Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara: Gece Yay.

Ergun, Pervin (2012). *Ağaç Kültü,* Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yay.

Duran Gültekin, Zehra Görkem (2022). "Sibirya Türk Destanlarında Su Kültü", *Kahramanın Gölgesinde Türk Destan Geleneği Üzerine Çalışmalar*, Editörler: Serdar Şimşek ve Zehra Görkem Duran Gültekin, Çanakkale: Paradigma Akademi, s. 145-182.

Hallaç, Ahmet Tacetdin (2022). *Türk Dünyasında Alkarısı,* Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Ankara: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi.

https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/%C4%B0sr%C3%A2-suresi/2119/90-93-ayet-tefsiri, (Erişim tarihi: 5 Mayıs 2024).

İnan, Abdülkadir (1976). *Eski Türk Dini Tarihi,* İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

İnan, Abdülkadir (2015). *Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.

İnan, Abdülkadir (2020). "Türklerde Su Kültü ile İlgili Gelenekler", *Makaleler ve İncelemeler*, C. 1. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Keskin, Ahmet (2020). *Türk Kültüründe Alkışlar ve Kargışlar,* Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay.

Lvova, E. L. Oktyabrskaya, İ. V. Sagalayev, A.M. ve Usmanova, M.S. (2013). *Güney Sibirya Türklerinin Geleneksel Dünya Görüşü,* Çev. Metin Ergun, Konya: Kömen Yay.

Sakaoğlu, Saim ve Duymaz, Ali (2002). *İslamiyet'ten Önceki Türk Destanları,* İstanbul: Ötüken Yay.

Ögel, Bahaeddin (2014). *Türk Mitolojisi,* C.2, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.

Radloff, Friedrich Wilhelm (1956a). *Sibirya'dan I*, (1.2), Çev. Ahmet Temir, İstanbul: Maarif Basımevi.

Radloff, Friedrich Wilhelm (1956b). *Sibirya'dan II,* (2.1), Çev. Ahmet Temir, İstanbul: Maarif Basımevi.

Roux, Jean Paul (2002). *Türklerin ve Moğolların Eski Dini,* İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Yardımcı, Mehmet (2007). *Destanlar,* Ankara: İzmir Yayınları.